

ULUSLARARASI FAKTÖR HAREKETLERİ TEOREMLERİ IŞIĞINDA AET'DE İŞÇİLERİMİZİN SERBEST DOLAŞIMI VE SANAYİ YAPIMIZIN GELECEĞİ

M. Erol İYİBOZKURT*

EMEK İHRACIMIZIN TARİHÇESİ

İkinci dünya savaşının etkileri Avrupa'da kaybolmaya başladığı 1950'li yılların sonlarında, birçok ülke atıl sermaye fazlalarını harekete geçirecek emek arıyordu. Bu durum özellikle Batı Almanya'da kendisini göstermekte idi. O günlerde Batı Almanya kalifiye emek ihtiyacının büyük bir kısmını Doğu Almanya'dan karşılıyordu. 1961 yılına gelindiğinde Doğu Almanya batıya göçü kesin önlemlerle engellemeye yönelmiş ve Berlin duvarı yapılmıştı. Öte yandan, Batı Almanya'nın emek arzının diğer bazı nedenlerle daralması bu yıllara raslar. Okul terketme yaşının iki katına, askerlik hizmet süresinin de onikiden onsekiz aya çıkarılması; sendikaların çalışma saatlerini azaltma, daha uzun tatil yapma, daha erken emekli olma isteklerinin kabulü bu yıllarda olmuştur. Böylece Batı Almanya'nın yabancı emek talebi artmış; İtalya, İspanya, Yugoslavya, Yunanistan, Portekiz ve Türkiye'den işçi akımı başlamıştı.

Ülkemizde zaten nüfus artışı yüksek, açık ve gizli işsizlik olduğundan işgücü fazlası mevcuttu. Batı Almanya'da ücretlerde ülkemize göre yüksekti. İşçilerimize bu nedenle Batı Almanya'ya gitmek çekici geliyordu. Diğer taraftan, Türkiye sanayileşmek istiyordu; işgücü azalışı sanayileşmeyi teşvik edebilirdi. Ayrıca ülkenin döviz ihtiyacının bir bölümünde bu şekilde karşılanabilecekti. Belki giden işgücü bilgi, görgü ve tecrübesini de artırarak, öğrendiği teknolojiyi de ülkeye getirebilirdi. Bu nedenle işçilerin gitme istekleri genelde teşvik edildi. Türk işçilerinin yurt dışına çıkışları işte bu koşullarda başladı. Gidenlerin % 80'i Batı Almanya'ya gitmişti.

İşçi akımı Batı Almanya'da ekonomik durgunluğun olduğu ve işsizliğin arttığı 1966-67 ve 1974-75 yıllarında duraklama gösterdi. Ekonomik durgunluk yıllarında Batı Almanya'nın Türk işçilerine tepkisi, işverenlerin mukaveleyi yenilemek konusunda gösterdiği isteksizlik ile iş saatlerinin kısıtlanması, prim ve fazla mesai ücretlerinden işçilerin mahrum edilmesi sonucunda işlerin çekiciliğini azaltmaktan öte başka birşey olmamıştı. Halbuki, 1981-82 yıllarına gelindiğinde Batı Almanya'

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

nın ekonomik durgunluk ve işsizlik sorunları (geçmiş yıllardakilerle aynı boyutlarda olmasına rağmen), işçilerin toplu gönderilmesi ve yabancılar (ve hatta Türkler) sorunu olarak tartışılmaya başlandı. Ayrıca, sadece Batı Almanya değil diğer AET ülkelerinde Türk işçilerine çalışma yasakları koydular; Türk tebaalı olanlara vize uygulamaları getirildi. Bunların nedeni sadece Türk işçilerinin yirmi yıldır yaşadıkları Avrupa'ya sosyal ve kültürel uyumsuzluğundan mı kaynaklanıyor yoksa başka nedenler mi var diye düşünülürken, gündeme Türkiye'nin AET'ye tam üyeliği söz konusu olsa bile işçilerinin AET içinde serbest dolaşımını dondurması geldi. Halbuki mal akımlarının serbest, üretim faktörlerinden birinin hareketliliğinin bir ülke açısından kısıtlanması o ülkenin ekonomik yapısını değiştirecek sonuçlar verir. Bundan dolayı, bilerek ya da bilmeyerek, AET üyelerinin istekleri, Türk ekonomisinin yapısal değişikliğe uğramasına neden olur.

AET'de işçilerimize serbest dolaşım tanındığı taktirde Stolper-Samuelson (1941) ve Samuelson (1948-1949); serbest dolaşım tanınmadığı taktirde bu teoremlerle birlikte Rybczynsky teoreminin (1955) dikkate alınmak zorunluluğu vardır.

AET'DE İŞÇİLERİMİZE SERBEST DOLAŞIM TANINIRSA

Türkiye'nin, AET ile karşılaştırıldığında, oransal olarak emek bakımından zengin bir ülke olduğu açıktır. Türkiye'nin AET'ye tam üye olma durumunda, serbest ticaret sermaye yoğun malların Türkiye'ye akımını sağlayarak sermayenin ülkede bollaşmasına benzer sonuçlar çıkarır; ücret (emek fiyatı)/sermaye fiyatı (maliyeti) oranı yükselir (Stolper-Samuelson, 1941). Hatta Türkiye - AET arasında faktör hareketliliği olmasa dahi mal hareketleri sonucunda ücret/sermaye fiyatı oranı, Türkiye'de oranın yükselmesi AET'de düşmesi sonucunda eşitlenir (Samuelson 1948 ve 1949). Durumu şekil 1 üzerinde inceleyelim ¹.

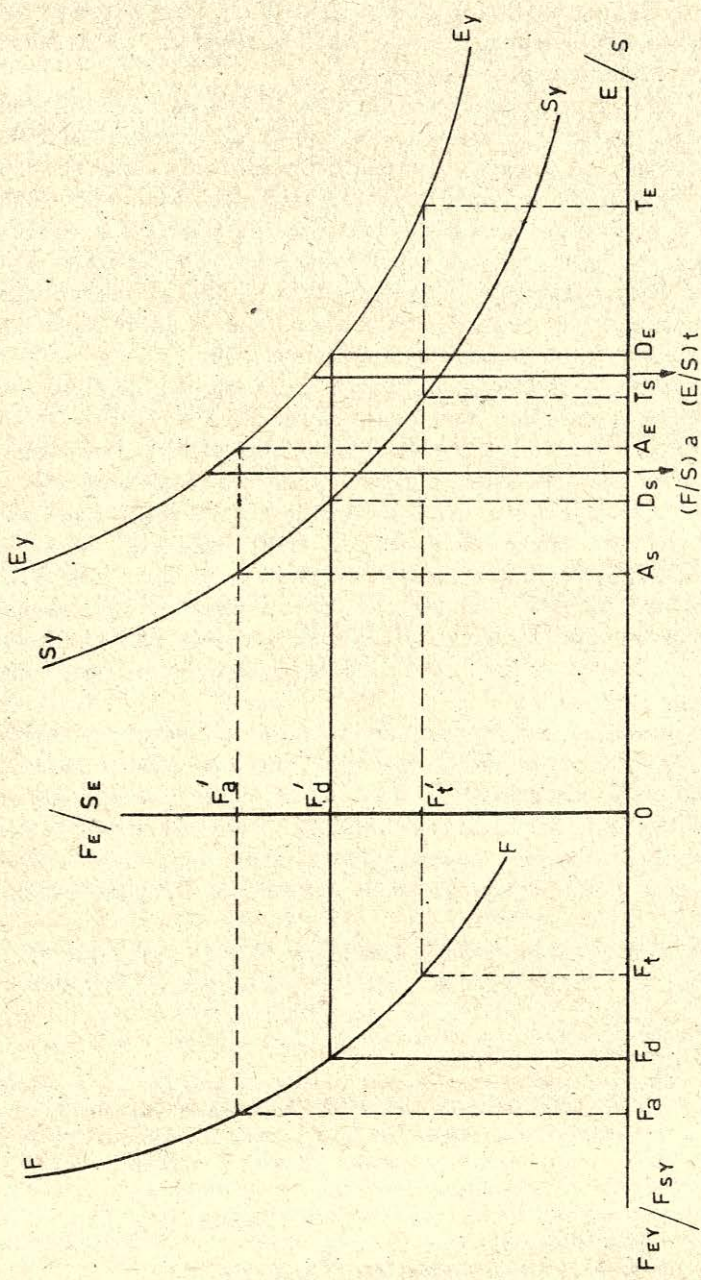
Şeklin sol tarafı mal fiyat oranı (emek yoğun mal fiyatı/sermaye yoğun mal fiyatı, F_{EY}/F_{SY}) ve faktör fiyat oranı (emek fiyatı/sermaye fiyatı, F_E/F_S) arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu ilişki pozitifdir; çünkü, emek yoğun malın fiyatı oransal olarak yüksekse, o malın üretiminde yoğun olarak kullanılan faktörün (emek) fiyatıda (ücret) oransal olarak yüksektir.

Şeklin sağ tarafındaki FF eğrisi faktör fiyat oranı (ücret/sermaye maliyeti) ile faktör oranı (emek/sermaye, E/S), yani faktör yoğunluğu arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu ilişki ise negatiftir. Şöyle ki;

$E_Y E_Y$ ve $S_Y S_Y$ emek ve sermaye yoğun malların çeşitli faktör fiyatlarına göre faktör yoğunluklarını yansıtan eğrilerdir. $E_Y E_Y$ eğrisi emek yoğun malın durumunu yansıtır. $S_Y S_Y$ eğrisi ise sermaye yoğun malın durumunu yansıtır. $E_Y E_Y$ eğrisi bütün

1 Çözümleme boyunca (1) emek ve sermaye olarak 2 faktör (2) iki faktörün tamamen bölünebilir (3) iki faktörün iki mal üretimi arasında hareketliliği tam (4) iki faktörün emek ve sermaye yoğun olmak üzere iki mal ürettiği (5) iki malın üretim fonksiyonlarının birinci dereceden doğrusal homojen olduğu var sayılacaktır.

Şekil: 1

faktör fiyatlarında emek yoğun teknikleri kullandığı için $S_y S_y$ den daha sağ üsttedir ².

$(E/S)_t$ ve $(E/S)_a$ miktarları ise Türkiye ve AET nin emek/sermaye oranlarını gösterir. Emek/sermaye oranları, ülkelerde bütün sektörlerdeki faktör oranlarının ağırlıklı ortalamalarından başka birşey değildir.

Böylece AET'ye üyelikten önceki durumda Türkiye'de F_t mal fiyat oranını veriyorsa, F_t ilgili faktör fiyat oranını verecek, bu da işgücü yoğun mal üretiminde faktör yoğunluğunu T_E , sermaye yoğun mal üretiminde ise T_S olarak faktör yoğunluğunu belirleyecektir. Bu da, görüldüğü üzere, her iki malın faktör yoğunluklarının $(E/S)_t$ hattının herhangi bir tarafında bulunabileceğini açıklamakta; ayrıca emek yoğun malın emek yoğun, sermaye yoğun malın sermaye yoğun olarak üretildiği görülmektedir. Benzer şekilde AET'de Türkiye'nin üyeliğe kabulünden önce mal fiyat oranına (F_a) karşılık olarak F'_a faktör fiyat oranı ve A_S ve A_E sermaye ve emek yoğun malların faktör yoğunluklarını göstermektedir.

Böylece faktör zenginliklerine bağlı olarak emek yoğun malın fiyatı Türkiye'de AET'den düşük ve emek hizmetleri oransal olarak ucuzdur. Diğer taraftan her iki mal Türkiye'de AET'ye göre, emek yoğun olarak üretilmektedir. Türkiye'nin T_E ve T_S ile AET'nin A_E ve A_S si karşılaştırılınca bu durum açıkça görülmektedir.

Türkiye'nin AET'ye üyeliği kabul edilip serbest ticaret başlayınca; Türkiye'de emek yoğun mal fiyatı oransal olarak artacak, AET'de düşecektir. Yeni durumda her iki ülkenin mal fiyatları F_d de eşitlenir. Böylece emeğin nisbi fiyatı Türkiye'de artar, AET'de azalır, faktör fiyat eşitliği de F'_d de dengeye gelir. Bu durumda Türkiye'de oransal olarak ücretler yükselmeye başladığı için emek maliyeti artmıştır; bu nedenle üretim teknikleri de hem işgücü hem de sermaye yoğun malda daha fazla sermaye yoğun olmaya başlar.

AET'de ise emeğin nisbi fiyatının düşmesi her iki mal üretiminde emek yoğun tekniklerin kullanımını teşvik eder. Sonuçta her iki ülkede malların faktör yoğunluklarının aynı olması beklenir (D_E ve D_S). Ancak ülkelerin faktör yoğunlukları şekilden görüldüğü üzere hala farklıdır $-(E/S)_t$ ve $(E/S)_a$ olarak. AET'ye Türkiye'nin üye olması durumunda mal hareketliliğinin yanında, faktör hareketliliğinde serbest olursa ülkelerin faktör yoğunluklarının da $(E/S)_a$ ve $(E/S)_t$ arasında eşitleneceği açıktır.

Böylece sistem dengeye gelmiş, Türkiye ve AET'de mallar üretimlerindeki faktör yoğunlukları aynı olduğundan marjinal ürünler aynı olmuş, faktör ve mal fi-

-
- 2 Faktör yoğunluğunun tersine dönmesi dikkate alınmadığından bu durum oluşacaktır. Ülkeler arasında aynı üretim teknikleri kabul edilse bile, bir malın faktör yoğunluğu, ülkelerdeki faktör fiyat yapısıyla bağlantılı değilse faktör yoğunluğunun tersine dönme sonucunu doğurur. B.S. Minhas, A.B.D. ve Japonya'nın ticaretini ele alarak, aynı üretim fonksiyonlarının söz konusu olduğu durumda CES üretim fonksiyonu kullanarak, faktörler arası ikame elastikiyetinin bütün sanayilerde sabit fakat sanayiler arasında farklı olması durumunda, faktör yoğunluğunun tersine dönebileceğini göstermiştir (B.S. Minhas, The Homohypallagic Production Function, Factor Intensity Reversals and the Heckscher-Ohlin Theorem, Journal of Political Economy, Vol. 70, 1962, s. 138-156).

yatları da eşitlenmiştir. Sistemi aksatacak unsurlar ulaşım-sigorta masrafları, üretimde artan maliyetlerin devreye sokulması ve (değindiğimiz) faktör yoğunluğunun tersine dönme durumu gibi bilinen unsurlardır.

Ancak Türkiye'nin küçük, AET'nin büyük ülke olduğu dikkate alırsa, mal hareketliliğinin Türkiye'deki ücret/sermaye oranını AET oranına yaklaştıracağı açıktır. Mal hareketliliğinin yanında faktör hareketliliği de kabul edilirse, Türkiye'de ücret/sermaye maliyeti oranının AET oranına eşitleninceye kadar sermaye ithal ve işgücü ihrac etmesine imkân sağlar. Bu da Türkiye'de yerli ve yabancı sermayenin katkısıyla sermaye yoğun mallar üretiminin yaygınlaşması anlamına gelir. Böylece; Türkiye'nin AET'ye göre küçük ülke olma durumu AET'nin büyüklüklerini kabul etmesi anlamına gelecek ve Türkiye'nin mal fiyat oranı F_a ya, faktör fiyat oranı F'_a ya ve her iki malın faktör yoğunluklarında A_E ve A_S ye yakın yerlerde belirlenecektir. Faktör hareketliliği de serbest olursa Türkiye'nin $(E/S)_t$ oranı da AET'nin $(E/S)_a$ oranına yakın bir yere kayar.

AET'DE İŞÇİLERİMİZE SERBEST DOLAŞIM TANINMAZSA

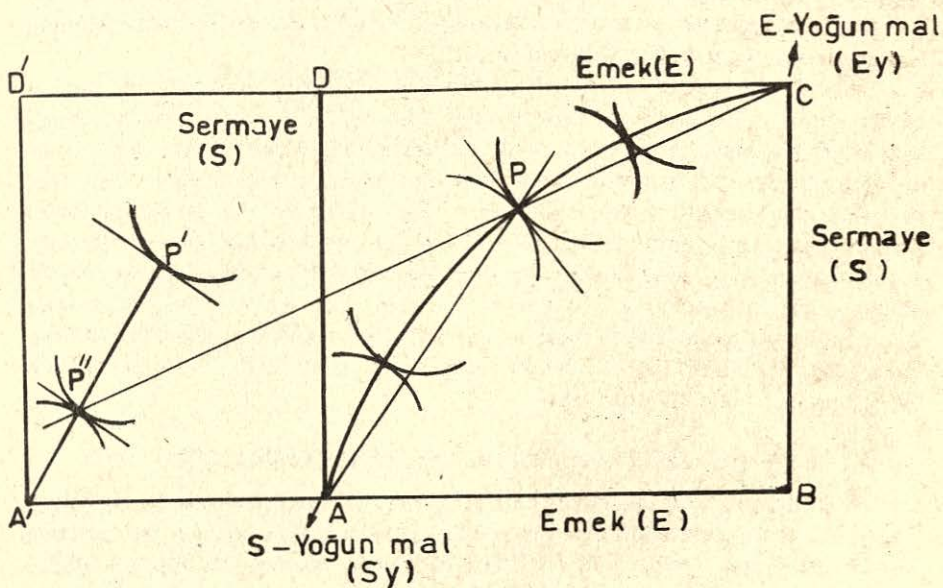
AET içinde Türk işçilerinin serbest dolaşımının dondurulması gerçekleşirse, üretim faktörleri hareketliliğine bir noktada kısıntı getirilmiş olur. Bu durumda Türkiye'den emek çıkmazken, AET'den Türkiye'ye sermaye ve sermaye yoğun mal ithalatının başlaması gerekir. Yukarıda açıkladığımız dengenin bu koşullarda yine elde edilmesi gerekir. Ancak bu durum Türkiye'de başka sonuçlar oluşmasına yol açar. Türkiye'den emeğin çıkmaması, istihdam baskısını büyük ölçüde artırır³. İşte bu emek fazlası üretimi emek yoğun mallar üretimine doğru kaydırır. Çünkü üretim faktörlerinden birinin diğerine göre gereğinden fazla çoğalması halinde, o faktörü yoğun olarak kullanan sanayiler (sektör) genişler, diğer faktörü yoğun olarak kullanan sanayiler (sektör) ise daralır (Rybczynsky, 1955). Böylece AET'ye üyelğimiz ve işçilerimize serbest dolaşım hakkı tanınmaması, ülkemizde emek yoğun sanayilerin genişlemesi buna karşılık sermaye yoğun sanayilerin daralmasını gerektirir. Durumu açıklamak için Edgeworth-Bowley kutu diagramından hareket edilebilir.

Şekil 2 de ABCD dikdörtgeni Türkiye'nin AB kadar emek (E) ve AD kadar sermayeye (S) sahip olduğunu gösterebilir. Sermaye yoğun mal, A orjinine dışbükey emek yoğun mal ise C orjinine dışbükey olarak çizilmişlerdir. Bu nedenle mukavele eğrisinde D noktasına dışbükey olacaktır. P denge noktasında bu mukavele eğrisi üzerindedir. P noktası emek yoğun mal ve sermaye yoğun mal üretimdeki (eşürün eğrilerince belirlenen) marjinal teknik ikame oranları (tüketici tercihleriyle belirlenir) eşittir.

Bu şartın P noktasında gerçekleştiğini düşünürsek, emek miktarının artışı AB yi A'B şekline dönüştürür. Böylece yeni üretim kutusu (Edgeworth-Bowley Ku-

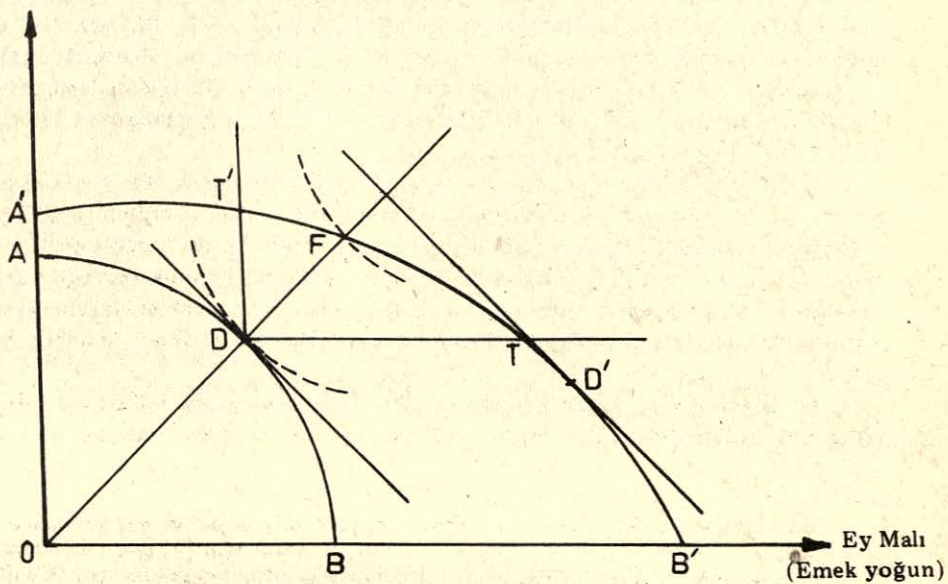
3 Son yirmi yılda ülkemizden yurt dışına en az 2 milyon işçi gitmiş ve yılda ortalama 100.000 işçi çıkışı olmuştur. 1978-83 yılları için IV. Beş Yıllık Plan'da yılda ortalama 225.000'lik bir istihdam arzı artışı hesaplanmıştır. Bu iki ortalama birlikte dikkate alınca ek ve toplam istihdam baskısının önemi ortaya çıkar.

Şekil: 2

Sy Mali
(Sermaye yoğun)

Şekil: 3

tu diyagramı) A'BCD'dir. Türkiye'nin oransal faktör zenginliğine sahip olduğu emek faktörünün artması anlamına gelen kutunun boyunun uzatılması C orijininin çıkan eşürün eğrilerinin konumlarını değiştirmez. Halbuki A orijini şimdi A' haline geldiğinden daha önce A orijininin çıkan eşürün eğrileri A' orijinine kayacaktır. Her iki malın üretim fonksiyonları birinci dereceden homojen farzedildiğinden AP hattı E_y malı (emek yoğun) eşürün eğrilerini P noktasındaki eğimle aynı eğimi taşıyan noktalardan kesecektir. Benzer şekilde CP de S_y malı (Sermaye yoğun) eşürün eğrilerini aynı eğime sahip oldukları noktalardan keser. Bundan dolayı A'P', AP ye paralel çizilmiştir. Böylece A'P' nin kestiği eşürün eğrilerinin kesim noktalarının eğimlerinde P ile aynı olacaktır. CP yi de A'P' yü P'' noktasında kesecek şekilde uzatırsak, P'' noktası yeni mukavele eğrisi üzerinde olur; çünkü, o noktadan geçen ve birbirine teğet olan iki eşürün eğrisinin eğimi (belirttiğimiz nedenle) eşit olur ki, bu eğimde P nin eğimiyle aynıdır. Eğer emek miktarındaki A'A kadar artıştan sonra üretimdeki ikame oranları aynı kalırsa, yeni denge noktası P'' olacaktır.

İki malın üretim fonksiyonunda doğrusal olarak alındığından, bir malın üretim miktarı orijinden çıkan bir doğru boyunca izlenebilir. A'P'' zorunlu olarak AP den kısa olacağından, S_y malı (sermaye yoğun) P'' noktasında P noktasına göre daha az üretilmiş olacaktır. Diğer taraftan CP'' nün CP den daha uzun olması ise E_y malı (emek yoğun) üretiminin genişlediğini açıklar.

Bu da; üretimde aynı ikame oranları kalmak koşuluyla, bir faktörün miktarı arttırıldıktan sonra, üretiminde artan faktörün yoğun olarak kullanıldığı malın (Türkiye örneğinde emek yoğun mal) üretiminin mutlak olarak genişleyeceğini ve üretiminde o faktörün daha az kullanıldığı malın (Türkiye örneğinde sermaye yoğun mal) üretiminin mutlak olarak daralacağını ispat eder.

Nedeni ise, emeğin ucuzlaşmasının, sermaye yoğun sanayilere göre emek yoğun sanayilerde kârların yükselmesine sebep olmasıdır. Böylece emek yoğun sanayiler emek fazlasının büyük bir kısmını emer, ancak bir kısım fazla emek yine işsiz kalır.

Emek yoğun sanayiler genişlemeleri için ayrıca sermayeye ihtiyaç duyar. Emek yoğun sanayilerin sermaye ihtiyaçlarından bir kısmı sermaye yoğun sanayilerden sermayenin çekilmesi ile karşılanır, bir kısmıda AET üyelerinden gelebilecek sermaye ile giderilir. Sermaye yoğun sanayiler az sermaye çok emekli duruma gelir, üretimlerini kısar. Üretim eksikliği de AET'den sermaye yoğun sanayi malları ithalatıyla giderilir. Böylece ortaya çıkan sonuç şudur: *Türk işçilerininin AET içinde serbest dolaşımının dondurulması, Türkiye'de sermaye yoğun sanayilerin daralışını hazırlar, yerli ve yabancı sermayeye dayalı emek yoğun sanayileri genişletir ve AET'den sermaye yoğun sanayi malları ithalatının artmasını gerektirir.* Ancak burada bir noktaya dikkati çekmek zorunludur. Yabancı sermaye; ücretleri düşük, verimliliği yüksek kalifiye emek ile sermaye yoğun teknolojileri kullanabileceği yere akar. Bu nedenle AET'den ülkemize sermaye akımından çok, sermaye yoğun mal akımının olması doğaldır. Böylece ülkemizdeki istihdam baskısı, emek yoğun sanayi malları üretimini genişletmeden daha çok, ülkenin nisbi olarak zengin olduğu emek ve top-rak faktörlerini yoğun olarak kullanan *tarım sektörünü* genişletme sonucunu verir.

Açıklamaya çalıştığımız noktalar üretim imkânları eğrisi (dönüşüm eğrisi) ile de açıklanabilir. Şekil 3'deki yatay ve dikey eksenler E_y (emek yoğun) ve S_y (ser-

maye yoğun) malları miktarlarını göstermektedir. Başlangıçtaki Ey ve Sy miktarları ile elde edilen üretim imkânları eğrisi AB dir. Bu eğrinin orijine göre konkav olmasının nedeni üretimde artan oranlı ikame şartlarını yansıtmasından dolayıdır.

Üretim imkânları eğrisi üzerindeki başlangıç denge noktası; farksızlık eğrisinin teğet olduğu, üretim ve tüketimde ikame oranlarının eşitlendiği D dir. Emek miktarının artmasıyla yeni üretim ve tüketim dengesi, yeni üretim imkânları eğrisi A'B' ile diğer farksızlık eğrisinin birbirine teğet olduğu noktada oluşur Şöyle ki;

Üretimde aynı ikame oranının (emek miktarı artmadan ve arttıktan sonra) değişmediğini kabul edersek, emek arttıktan sonra Ey (emek yoğun) mal üretimi mutlak olarak artacak, Sy (sermaye yoğun) mal üretimi azalacak ve böylece AB üretim imkânları eğrisi üzerindeki D noktasında bulunan eğim, emeğin artışından sonra elde edilen üretim imkânları eğrisi A'B' nün üzerinde, ancak Sy malı üretiminin azaldığına da göstermek için DT nin altında bir noktada bulunacak; örneğin D' noktasında olabilecektir.

Farksızlık eğrileri cephesinde talep koşullarını ele alırsak şunları görebiliriz. Bir kere, aşağılık mal olmadığı varsayımından hareketle, gelir arttıkça her iki maldan daha fazla tüketilir. Bu da D noktasından geçen farksızlık eğrisinin belirlediği Ey ve Sy malları miktarlarından daha az olmamak üzere her iki malın tüketiminin artacağını belirler. Şekilden (bu varsayım altında) yeni tüketim noktasının T'DT arasında olacağı açıktır. Farksızlık eğrisinin OD nin uzatılmasıyla A'B' üretim imkânları eğrisini kestiği F noktasında teğet olduğunu (A'B' ye) düşünelim. Ancak A'B' üretim imkânları eğrisinin D' noktasından yukarıda kalan kısmı önceki üretim imkânları eğrisinden daha düz ve F noktasından geçen farksızlık eğrisinin eğimi D noktasının eğimiyle aynı olduğundan, F noktasından geçen ilgili farksızlık eğrisi o noktada yeni üretim imkânları eğrisi A'B' yü üsten kesmek zorundadır. Bu durumda; F noktasının altındaki farksızlık eğrisi daha düz olacağı için daha yüksek bir farksızlık eğrisi ile üretim imkânları eğrisinin teğet olacağı bir başka noktanın bulunacağı; bunun da D' noktasının üstünde fakat F noktasının altında olacağı anlaşılır (Çünkü D, F ve D' noktasında eğimler aynı). Böyle bir noktada üretim imkânları ve farksızlık eğrileri D noktasına göre daha düzdür. Bu da Ey ve Sy malları arasındaki ticaret hadlerinin Ey (emek yoğun) mal aleyhine dönmesi anlamına gelir. Böylece, mallar arasındaki ticaret hadleri, üretiminde miktarı artan faktörü oransal olarak daha fazla kullanan mal aleyhine dönmüş olur.

Diğer taraftan, F noktasının OD uzantısında olması, marjinal tüketim meylinin ortalama tüketim meyline eşit olması demektir. Ancak tüketim dengesinin F noktasından farklı bir yerde oluşacağı anlaşıldığından bu durum dikkate alınarak inceleme yapılmalıdır.

Ey (emek yoğun) malında marjinal tüketim meylinin ortalama tüketim meylini aşması durumunda, gelir tüketim eğrisi yeni üretim imkânları eğrisi A'B' yü T ve F noktaları arasında keser. Yeni denge noktasının, gelir tüketim eğrisinin üretim imkânları eğrisini kestiği noktanın altında belirleneceğini ispat ettiğimizden, marjinal tüketim meylinin ortalama tüketim meylinde büyük olma derecesinin ticaret hadini miktarı artan faktörü yoğun olarak kullanan mal aleyhine çevirme derecesini belirleyeceği ortaya çıkar; fark ne kadar büyükse aleyhe dönüş o kadar fazla olur.

Bu durumun terside doğrudur; artan üretim faktörünü oransal olarak daha az kullanan malın marjinal tüketim meyli ortalamadan büyükse, D ile aynı eğime sahip

farksızlık eğrilerinden biri yeni üretim imkânları eğrisini T' ve F noktaları arasında kesecektir; bu da ticaret hadlerinin artan faktörü oransal olarak daha çok kullanan malın aleyhine döndüğünü gösterir. Marjinal ve ortalama tüketim meyilleri arasındaki fark yine aleyhe dönüşün büyüklüğünü belirler.

Bu iki durumdan çıkan ortak sonuç şu olmaktadır; bir faktörün miktarındaki artış, o faktörü oransal olarak yoğun kullanan malın nisbi (oransal) fiyatını, ya da ticaret hadlerini, o mal aleyhine döndürür. Marjinal tüketim meyli ve ortalama tüketim meyli arasındaki fark aleyhe dönüşün derecesini etkiler, fakat onu tersine döndüremez.

Böylece talep koşullarının dikkate alınmasıyla elde edilen sonuçların ışığında AET'ye tam üyeliğimiz ve işçilerimize serbest dolaşım hakkı verilmemesi durumunda emek yoğun sanayilerimizin genişlemesi, sermaye yoğun sanayilerimizin daralması kaçınılmaz görünmektedir. Kaldı ki, Türkiye'deki gelir seviyesi dikkate alınırsa emek yoğun ürünlerin ortalama tüketim meylinin marjinalinden büyük olduğunu iddia etmek güçtür. Öte yandan, Türkiye'de ortalama tüketim meyli marjinalden büyük olsa dahi, Türkiye'nin AET'ye üye olması durumunda sermaye yoğun sanayilerin daralması - emek yoğun sanayilerin genişlemesi, AET içinde malların serbest dolaşımı nedeniyle daha da pekleştirilir; çünkü, malların serbest dolaşım nedeniyle, ülkedeki sermaye yoğun ürünlere olan talep fazlası (belirttiğimiz üzere) AET'den ithalatla karşılanabilir.

Önemli diğer bir nokta da, emek yoğun ürünlerin (ya da tarım ürünlerinin) Türkiye'nin ihraç ürünlerini teşkil ettiği (ve edeceği) dir ki, bu durumda dış ticaret hadleri Türkiye'nin aleyhine döner. Dış ticaret hadlerindeki değişimin büyüklüğü, ilgili malların AET'deki pazar yapısı ve AET'nin o mallara olan talebinin şiddetince belirlenir. Dış ticaret hadlerinin değişmesi Türkiye'den AET'ye refah aktarımı anlamındadır.

Tartışılan bu teorik düşünceler gerçek hayatın akışı içinde elbette pürüzsüz işlemez. Ancak sanayi yapımızın AET'ye tam üye oluşumuzla birlikte geleceğine ışık tutabilir. Sanayi yapımızın emek ve sermaye yoğunluklarının zaman içinde değişebileceği ortadadır. Ancak halihazırda imalat sanayilerimiz içinde "gıda-içki, tütün işleme, kürk-deri, ağaç ürünleri, basım, makine, elektrikli makine" sanayilerinin emek yoğun; "kağıt, kauçuk, kimya, dokuma ve giyim, petrol ve kömür ürünleri, metal dışı madenler, metal işleme, madeni eşya, taşıt araçları" sanayilerinin sermaye yoğun olduğu DPT'nin "Türk İmalat Sanayiinde Sermaye ve İşgücü (1977)" adlı yayınından çıkarılabilir⁴. Tarım sektörümüzün sanayi sektörümüze göre emek yoğun olduğu ise açıktır.

4 Bu konuda başka çalışmalarda vardır. Örneğin, Doç. Dr. Zafer Tunca "Türk İmalat Sanayiinde İthal İkameleri ve Gelişimin Kaynakları (1965-1975), İstanbul 1981" çalışmasında 1975 yılı için imalat sanayilerimizi, nisbi emek yoğun olanlar: Kürk ve deri, mobilya, metal dışı maden ürünleri, ağaç ürünleri, dokuma; orta kuvvette emek ya da sermaye yoğun olanlar: Makine, gıda, metal ana sanayi, madeni eşya, kimya, kağıt-basım; nisbi sermaye yoğun olanlar: Giyim, kauçuk, içki, taşıt araçları ve gereçleri, elektrik makinaları, tütün işleme, petrol ve kömür" olarak bulmuştur.

KAYNAKLAR

- Bhagwati, W., Protection, Real Wages and Real Incomes, *Economic Journal*, V. 69, 1959, pp. 733-44.
- Magee, S.P., *International Trade*, Addison Wesley Publishing Company, 1980, Reading, Massachusetts.
- Mundell, R.A., International Trade and Factor Mobility, *AER*, Vol. XLVII, No. 3 (June, 1957), pp. 321-35.
- Mishan, E.J., Factor Endowment and Relative Commodity Prices: A Comment, *Economica*, Vol. XXIII, No. 88, November 1956, pp. 352-59.
- Minhas, B.S., The Homohypallagic Production Function, Factor Intensity Reversals and the Heckscher-Ohlin Theorem, *Journal of Political Economy*, V. 70 1962, pp. 138-56.
- Rybczynsky, T.M., Factor Endowment and Relative Commodity Prices, *Economica*, Vol. XXII, No. 84 (November, 1955) pp. 336-41.
- Stolper, W.F. and Samuelson, P.A., Protection and Real Wages, *Review of Economic Studies*, Vol. 9, 1941, pp. 58-74.
- Samuelson, P.A., International Trade and The Equalization of Factor Prices, *Economic Journal*, Vol. 58, 1948, pp. 163-84.
- Samuelson, P.A., International Factor Price Equalization Once Again, *Economic Journal*, Vol. 59, 1949, pp. 181-97.
- U.Ü. İk. ve İd. Bil. Fak., F. Almanya'da Çalışan Türk İşçilerinin Toplu Dönüşleri ve Türkiye ile F. Almanya'da Uyum Sağlamaları, Uludağ Üniversitesi, Basımevi, Bursa 1982.